

Sociology & Cultural Research Review (SCRR)
 Available Online: <https://scrrjournal.com>
 Print ISSN: 3007-3103 Online ISSN: 3007-3111
 Platform & Workflow by: [Open Journal Systems](https://openjournal.org)

Baal-e-Jibril" (Bal-e-Jibril) Poems Translated into Punjabi

بال جبریل دیاں نظمیں دا پنجابی ترجمہ

Dr. Samina Batool

Associate Professor, Department of Punjabi, Lahore College for Women University
 (LCWU), Lahore

ABSTRACT

Bal-e-Jibril is one of the most famous books of Allama Iqbal which was published in 1935. In this book he narrated Ghazals, poems, rubayat and Qitat. In Bal-e-Jibril there were some long poems like Masjid-e-Qurtaba, Saqinama and Zoqu Shoq however other poems were short. Asir Abid translated Bal-e-Jibril with the name of Jibril Odari in Punjabi which was published in 1995. Asir Abid's style was not only rhetorical but his Punjabi translation was appreciable. Asir Abid translated Iqbal's poem in short and long seas. In these poems appropriate words were used which were narrated by Allama Iqbal's original text of Bal-e-Jibril. Allama Iqbal's poetry topics like, ego, love, indigence, comparison between intuitions and wisdom, bringing back towards Islam, impracticability of Sufi and Mulla, impacts of west to east were translated by Asir Abid as original text of Iqbal which were attractive.

Keywords: Bal-e-Jibril, Allama Iqbal, Asir Abid, Translation, Punjabi.

علامہ اقبال اک ناں ای نہیں سگوں مفکر، دانشور، فلاسفر، شاعر مشرق دی حیثیت نال جانے جانے نہیں۔ اوہناں دیاں حکمت آمیز گلاں سر اہن یوگ میں جہناں پاروں تشکیل پاکستان وچ ڈھیر مدد ملی۔ اقبال اُردو تے فارسی دے مہان لکھاری سن جیہدے نقوش اوہناں دی شاعری وچ بہتے لہدے نہیں۔ اوہناں نے کئی تصنیفات لکھیاں جہناں وچ بال جبریل ایچ رکھ دی اے۔ علامہ اقبال دی شاعری وچ خودی، نفس شناسی، حضور ﷺ نال عشق، محبت، مت، ہاریاں دی محنت، عقل تے عشق، صوفی تے ملا بارے بہتیری شناسائی دتی گئی اے۔ بال جبریل دا پنجابی ترجمہ جبریل اڈاری دے سرناویں ہیٹھ اسیر عابد نے کیتا جیہڑا مجلس ترقی ادب اُردو لاہور ولوں 1995ء وچ چھاپے چڑھیا۔ اسیر عابد دا پنجابی ترجمہ سر اہن یوگ اے جیہدے وچ علامہ اقبال دی شاعری دی گونج انجے ای وکھالی دیندی اے جس طرح علامہ اقبال دی اپنی شاعری وچ نظریں آوندی اے۔ جبریل اڈاری دے منظومات یعنی نظمیں دی کل تعداد 60 اے جیہدے وچ ورتی گئی لفظی من کھویں اے۔

اسیر عابد ایس حوالے نال گل کر دیاں لکھدے نیں:

”جتھوں تیک ”بال جبریل“ دے پنجابی ترجمے اندر ورتی گئی لفظی دا تعلق اے اوہ میرے غالب دے پنجابی ترجمے توں ذرا وکھری اے۔ ایہدی وجہ غالب تے اقبال دی اپنی اپنی فنی تے فکری وکھوں اے۔ مثال دے طور تے غالب دے ترجمے وچ میں کوئی اُردو فارسی

ترکیب نہیں آون دتی پر اقبال دے ترجے اندر کچھ ترکیباں انجے دیاں انجے رکھن دی
مجبوری اے۔“ (1)

جبریل اڈاری یعنی بال جبریل وچ کچھ طویل نظماں نیں جہناں وچ مسجد قرطبہ، ذوق و شوق تے ساقی نامہ شامل نیں۔ مسجد قرطبہ وچ کل اٹھ بند دتے گئے نیں جہناں وچ 64 شعر بیان کیتے گئے نیں۔

مسجد قرطبہ (Cordoba Mosque) نظم وچ مسجد دی خوبصورتی، رعنائی تے دلکشی نوں موضوع بنایا گیا اے جیہدی تعمیر عبدالرحمن اول نے شروع کروائی جہنوں مگروں دو بے کئی حکمراناں نے مکمل کروایا جہناں وچ عبدالرحمن داپتر ہشام اول، محمد بن ابی عامر تے عبدالرحمن ثانی شامل نیں۔ مسجد قرطبہ دی آرائش تے زیبائش اپنی مثال آپ اے جیہدے وچ ان گنت ستون، سنگ مرمر داور تاوا، نقوش آمیز دیواراں تے گنبد دی خوبصورتی شامل اے۔ ہسپانیہ اُتے مسلماناں کئی صدیاں حکومت کیتی قرطبہ ایہدا مشہور شہر اے۔ سید قاسم محمود لکھدے نیں:

”جنوبی ہسپانیہ (اسپین) کا بہت بڑا گنجان علاقہ جو بحر اوقیانوس، آبنائے جبل الطارق اور بحیرہ روم سے ملحق ہے۔ مسلمانوں نے اس علاقے پر آٹھ سو سال تک حکومت کی۔ اندلس کا نام کافی پرانا ہے۔ مورخین کا کہنا ہے کہ مسلمانوں کی آمد سے قبل بھی عرب اس علاقے کو اندلوسیا کہتے تھے۔“ (2)

مگروں ایس دھرتی تے عیسائیاں نے قبضہ کر لیا۔ اوہناں نے مسجد قرطبہ نوں گر جاگھر وچ تبدیل کر دتا۔ ایہدیاں دیواراں تے نقش قرآنی آیات اتے پلستر کروا دتا گیا۔ ہن ایہہ مسجد محکمہ آثارِ قدیمہ کول اے جہناں نے ایہہوں ایہدی اصل شکل وچ لیاون دا جتن کیتا اے۔ علامہ اقبال نوں مسجد دی سیاحت ویلے بہت افسوس ہو یا کہ ایہتھے ہون والیاں اذاناں دی گونج سنائی نہیں دیندی کیوں جے مسجد وچ عیسائیاں دا ڈیرا اے۔ علامہ اقبال نے عیسائی پادری دی اجازت نال اوہتھے نماز وی ادا کیتی۔ مسجد دی رعنائی بارے انج لکھیا اے:

تیرے کندھاں بوہویاں اتے نور ایمن دا وس
تیرا اچ منارا جبرائیل ہو راں دیاں ٹھہراں
کلمہ گودا ناں نہیں جگ تختی توں مٹا کیوں جے
بھیت کلیسی، بھیت خلیلی ایہدیاں نیک اذاناں (3)

مسجد قرطبہ نظم وچ فکری پکھوں کائنات دے وسیع نظام، فلسفہ عشق، نظریہ فن، مسجد قرطبہ داجاہ و جلال، مرد مومن تے ہسپانیہ دے مسلماناں دی عظمت نوں موضوع بنایا گیا اے۔ فنی پکھوں ایس نظم وچ تکرار لفظی، صنعت تلمیح، رمز کنایہ، صنعت تضاد تے نظم دے موضوع نوں من کھجیوں اکھراں راہیں بیان کیتا گیا اے۔

علامہ قبال دی دوجی طویل نظم ذوق شوق اے جیہڑی علامہ اقبال نے فلسطین وچ لکھی۔ بیت المقدس وچ علامہ اقبال نے موتمر عالم اسلامی دے جلسیاں وچ شرکت کیتی۔ ذوق و شوق ہم معنی الفاظ نہیں۔ ذوق دا مفہوم لطف، مزہ، لذت اے جد کہ شوق دا مطلب آرزو، سدھر، عشق اے۔ علامہ اقبال مصروفیت پاروں مکہ تے مدینہ دی زیارت نہ کر سکے۔ ایس نظم وچ حضور ﷺ نال عشق دا جذبہ بدرجہ اتم موجود اے جیہدے وچ عشق دی چاشنی وی اے تے ہجر و چھوڑے دی تڑپ وی۔ ذوق شوق نظم دے مڈھلے شعراں وچ عرب دھرتی دے من کھجیوں نظاریاں تے فضاواں نوں بیان کیتا گیا اے۔ حضور ﷺ نال عشق دی انتہا تے اوہناں دے وچھوڑے داسیک وی جد کہ محمود غزنوی دی بہادری تے شجاعت توں وکھ حضرت امام حسین دی عظیم قربانی دا ذکر وی اے جیہڑی اوہناں نے دجلہ تے فرات دے کنارے اسلام دی بقاء لئی دتی سی۔ پر ہن اہل حرم وی مادیت پرستی دا شکار نہیں یعنی بت پرستی دا مرکب نہیں جہناں دے جامد نظریات نوں مکاؤن والا کوئی نہیں اے۔ جیویں:

افسوس حجازی لشکر وچ اج اک حسین وی نہیں کدھرے

وٹ زلف دا حالے وی لشکے دجلے تے نہر فراتاں دا (4)

ایس نظم وچ فلسفہ عشق دے بہیرے مضمون بیان کیتے گئے نیں۔ عشق ای اوہ نینہ اے جیہدے نال کائنات دا ظہور ہويا یعنی ایہہ کائنات حضور ﷺ لئی تخلیق ہوئی۔ اللہ، کائنات تے حضور ﷺ وچکار اٹوٹ رشتہ اے۔ ابراہیم دا صدق، صبر حسین تے بدرو حنین دے معرکے وی عشق پاروں فتح ہوئے جیویں:

ہے صدق خلیل وی عشق میاں، ہے صبر حسین وی عشق میاں

ہستی دے معرکیاں اندر ہے بدرو حنین وی عشق میاں (5)

علامہ اقبال دا شعر اے:

آہی کائنات کا معنی دیر یاب تو!

نکلے تری تلاش میں قافلہ رنگ بو! (6)

ایس شعر دا پنجابی ترجمہ اسیر عابد نے اچ کیتا اے:

لو لاک لما دے معنی دا گھنڈ سائیاں تیری ہستی اے

رنگاں خشبوواں دا لشکر تیرے ای کھرے دا کھوجی اے (7)

لَوَاکَ لَمَّا ضعیف حدیث اے۔ عموماً نعتیہ شاعر ایس اکھر دا اور تارا کر دے نیں جیہدا مطلب اے جے آپ ﷺ نہ ہوندے تے پوری حدیث دا ترجمہ اے کہ جے آپ ﷺ نہ ہوندے تے آسمان تخلیق نہ ہوندا۔ حضور ﷺ ای لوح و قلم وی سن تے قرآن وی یعنی آپ ﷺ دی عظیم شان کائنات دی وسعت اے جیہدے سامنے بدل اک بلبلے دی حیثیت رکھدے نیں۔ جس دل اندر عشق نہ رچیا ہووے اوس دل نوں کیہ کرنا جیویں:

کس کم نمازاں آؤن گیاں جے تیرا عشق امام نیں
سجدے تے قیام حجاب نرے، کیہ لبھنا زریاں ٹکراں دا (8)

ایس نظم وچ صوفیاں تے ملا دیاں لا پرواہیاں اتے گریہ زاری وی اے نالے خیر تے شردیاں قدریں دا بیان وی یعنی ہن جہان تاریک دے ہنیرے وچ ڈب چکے نیں پر عشق رسول ﷺ پاروں چنگیاں صفتاں پیدا ہو سکدیاں نیں جد کہ عقل نال انسان ابو لہب بن سکدا اے۔ ابو لہب دا اصل ناں عبدالعزیٰ سی جیہڑے حضور ﷺ دے سوتیلے بھرا سن جہناں دی مذمت قرآن پاک وچ وی کیتی گئی اے جیویں:

سجرے ساہ میرے باطن وچ کھچ تان پرانی جاگ پئی
ذات احمدؐ عشق تمامی اے، بولہبی عقل تمامی اے (9)

نظم دے مڈھلے شعراں دی طرح اخیر لے شعراں وچ وی حضور ﷺ نال ہجر و چھوڑے نوں بیان کیتا گیا اے جہناں دی اپنی لذت اے۔ جیویں لہراں پانی وچ کھوکے اپنا وجود دکھو دیندیاں نیں انجے ای قطرے دی وکھ کوئی حیثیت نہیں اوہ پانی وچ رل کے فنا ہو جاندا اے۔ انجے ای حضور ﷺ نال فراق پاروں شاعر غمگین وی اے تے خوش وی۔

فنی پکھوں ویکھیں تاں ذوق شوق نظم دے شعراں نوں علامہ اقبال نے نکی بحر وچ بیان کیتا اے جدوں کہ اسیر عابد نے ترجمیاں کردیاں لمی بحر ورتی اے۔ علامہ اقبال دی نظم دا پہلا شعر فارسی وچ اے جیہدا ترجمہ اسیر عابد نے پنجابی وچ ای کیتا اے۔

نظم وچ کئی تھانواں تے تلمیحات وی ورتیاں گئیاں نیں جیویں:

سنجر تے سلیم دیاں شاناں تیرے ای جلال دا شیشہ نیں
سبھ فقر جنیدی بسطامی تیرا ای جمال کمالاں دا (10)

صنعت تکرار وی ایس نظم وچ وکھالی دیندی اے جیویں:

ہو جیویں اک ستاریے دا رگ رگ تاراں وچ جاری اے (11)

اسیر عابد نے نظم داسر ناواں ذوق و شوق ای لکھیا اے ایہدے وچ کدھرے کوئی تبدیلی نہیں کیتی گئی۔ ذوق و شوق نظم وچ کل 5 بند لکھے گئے ہیں جہناں وچ شعراں دی تعداد 31 اے۔

ساقی نامہ نظم علامہ اقبال نے 1935ء وچ لکھی۔ ایہہ زمانہ عالم اسلام وچ مصطفیٰ کمال پاشا تے رضا شاہ پہلوی داسی۔ مصطفیٰ کمال پاشا دا تعلق ترکی نال جد کہ رضا شاہ پہلوی ایران نال تعلق رکھدے سن۔ انہاں حکمراناں نے مشرقی لباس ختم کروادے تے جدیدیت تے لادینیت نوں رواج دتا۔ رضا شاہ پہلوی نے سکولاں توں مذہبی تعلیم دا خاتمہ کروادتا۔ مجموعی طور تے ایہہ مایوسی دا دور سی جیہدے وچ مسلماناں نوں زیادہ بیدار کرن دی لوڑ سی۔ ایہہ نظم اسی پس منظر وچ لکھی گئی اے۔ علامہ اقبال نے ایہہ نظم مثنوی دی صنف وچ لکھی اے۔

ساقی دا لغوی مطلب اے شراب پلاؤن والا۔ لیکن جے علامتی مطلب ویکھیا جاوے تاں پیر کامل تے اللہ تعالیٰ۔ پیر کامل مریداں نوں شراب معرفت پلانڈے نہیں جد کہ اللہ تعالیٰ اپنے عشق دی شراب ونڈے نہیں۔

نامہ دا مطلب کتاب یا کتابچہ اے۔ گویا ساقی نامہ دا مطلب اے اک اجیہی لکھت جیہدے وچ شراب پیون پلاؤن دا ذکر ہووے۔ فکری پکھوں ویکھیں تاں عالمی منظر ول توجہ، مسلم انحطاط دا مرثیہ، احیائے ملت لئی ولولہ تے عزم، زندگی، کشمکش تے انقلاب، خودی دی وڈیائی تے طاقت، پرورش خودی دی تلقین جیسے مضمون بیان کیتے گئے ہیں۔

نظم دے پہلے بند وچ عالمی منظر ول توجہ مرکوز کرائی گئی اے یعنی زمانہ تیزی نال بدل رہیا اے۔ مغربی لوکاں دی عیاری بے نقاب ہو چکی اے۔ ملوکیت تے سرمایہ داری دا دور مکن والا اے۔ دکھو دکھ ملک جیویں ہند تے چین دے لوک بیدار ہو چکے ہیں۔ مسلمان ملکاں وچ وی احیائے اسلام دیاں تحریکاں شروع ہو چکیاں ہیں پر مجموعی طور تے مسلماناں وچ ایکتا نہیں تے اوہ غیر اسلامی نظریات ول بہتی توجہ دیندے ہیں۔ اوہناں وچ عشق دا جذبہ مک چکیا اے جہڑا قوماں نوں زندہ رکھدا اے۔ جیویں:

ٹریا جے سرمایہ داری دا بیوپاری ٹریا
کرتب گھڑی وکھا کے جیویں ٹھگ مداری ٹریا (12)

علامہ اقبال مسلم انحطاط دا مرثیہ بیان کردے ہیں کہ مسلمان اپنے فکرتے عمل راہیں انقلابی تبدیلیاں پیدا کرن پر مسلماناں نوں ایہہ احساس نہیں اے۔ مسلماناں دے زوال ہون دے کئی اسباب ہیں جہناں وچ اجتماعی بے عملی، غیر اسلامی تصوف تے غیر اسلامی روایات دی پیروی شامل اے۔ جیویں:

مینوں عشق دے کھب کھمراٹاں دے کے چاٹر اڈاری
میری خاک نوں جگنو لاٹاں دے کے چاٹر اڈاری (13)

طوق غلامی دے لہ ساقی عقل آزاد بنادے
 گبھرو وچھوہراں نوں بڈھیاں دا پیر استاد بنادے
 اچیانے ملت دا احساس نال ولولہ تے عزم دا جذبہ وی دکھالی دیندا اے یعنی ملت نوں زندہ رکھن دی سدھروی اے۔ علامہ
 اقبال دعا گو نہیں کہ مسلماناں وچ حضرت ابو بکر صدیقؓ تے حضرت علیؓ وانگوں ایمان تے صدق پیدا ہو جاوے تے اوہ ترقی لئی جتن
 کرنا شروع کر دیوں۔ جیویں:

منطق نال دلیلاں رکھدے اپنی گل سنواری
 چھنھ لغاتاں دی انج پاندے ہارے عقل وچاری (14)
 مظاہر قدرت جیویں چرند پرند، لہلہاندیاں فصلاں، وگدیاں ندیاں، ہریالی، پہاڑ، پھل بوٹے تے سونا چاندی زندگی دی
 کشمکش تے انقلاب دا احساس دیواندے نیں۔ حیاتی محرک تے جدوجہد نال اگانہہ ودھدی اے۔ اقبال دے فلسفیانہ نظریات وی
 حیات و کائنات نال اگانہہ ودھدے نیں۔ جیویں:

ثابت ساکن ویکھ نظارے اکھ پئی دھوکے کھاوے
 جگ دا ذرہ ذرہ اپنے اندر پھڑکی جاوے (15)
 ساقی نامہ وچ خودی دے مضمون بیان کیتے گئے نیں جیہدی وڈیائی تے طاقت نال کائنات نوں وی مسخر کیتا جاسکدا اے۔
 سید وقار عظیم دے آکھن موجب:

”اقبال کے فلسفہ خودی کا ابتدائی نقطہ انسان اور کائنات کے کبھی نہ ٹوٹنے والے رشتے سے
 شروع ہوتا ہے۔ انسان مظاہر فطرت کا مشاہدہ کرتا ہے اور انہیں مسخر کر کے کائنات کی
 تزئین کرنا چاہتا ہے۔ اس سلسلہ میں ہر گھڑی جہان تازہ کی جستجو اور فکر و عمل کی ندرت و
 تازگی اس کا مشغلہ ہے۔“ (16)

فلسفہ خودی دے بل بوتے تے انسان وچ خدائی صفات وی پیدا کیتی جاسکدیاں نیں۔ اوہ خودی دے بل بوتے تے بہوں
 کجھ کرسکدا اے یعنی خودی نال ای ہر شے دا ظہور ممکن اے۔

خودی بھلا کیہ شے وے؟ وچلی گل حیاتی والی!
 خودی بھلا کیہ شے وے؟ جیویں جگ نے جاگ سنبھالی (16)

خودی کیوں جے انسان نوں فقر و استغنائے خود داری سکھاندی اے۔ خودی پاروں انسان وچ ہمت تے ولولہ پیدا ہوندا اے۔ علامہ اقبال خودی دی پرورش دی تلقین کردے نیں کیوں جے خودی احساس نفس تے تعین ذات داناں اے تے خدا تک اپڑن دا اشارٹ کٹ وی اے۔ جیویں:

ایہ دنیا بس جان خودی دی پہلی پہلی منزل
راہیا! ایتھے بہہ نئیں رہنا ایہ نئیں تیری منزل
تیرے سینے اندر اک نئیں لگی اس سنساروں

تیرے پاروں جگ تے جگ مگ توں نئیں جگ دے پاروں (17)

فنی پکھوں ویکھیا جاوے تاں ایہہ نظم جبریل اڈاری دیاں طویل نظماں وچوں سبھ توں لمی اے۔ بھانویں ایہدے 7 بند نہیں پر شعراں دی تعداد 99 اے۔ ہر بند وچ وکھرا مضمون بیان کیتا گیا اے۔ اسیر عابد نے انج تے علامہ اقبال دیاں نظماں دا ترجمہ کردیاں قافیہ دی ورتوں کیتی اے پر ساقی نامہ دی نظم وچ اک تھان ردیف نوں وی بیان کیتا اے جیویں:

ویکھو ندی پہاڑوں لہندی شو کے، تڑدی آوے
اڈدی لڑدی، کھپندی بیہندی، رڈھدی بھڑدی آوے
ٹپدی، نچدی، روڑھے پیندی، گجی وجدی آوے
کنے ونگ تڑنگ ولاویں کھاندی بھجی آوے (18)

فنی محاسن دی ورتوں انج اے:

صنعت تلمیح:

سینا تے فاران دے سینے تریڑاں آئیاں ہونیاں
موسیٰ فیر تجلی ولے اکھیاں چائیاں ہونیاں (19)

صنعت تکرار:

ع ڈھونڈن بھالن دی رہ لہج کے مڑ مڑ راہواں بدلے (20)

ع

ع لتھے لشکر آن بہاراں تھان تھان تنبو تانے (21)

اکو جیسے لفظ دونویں مصرعیاں وچ ورتے گئے نیں جیویں:

توں جاتا اے دنیا اندر بھیت اے عام حیاتی!
 صرف اڈاری دے چسکے دا سوہنا نام حیاتی (22)
 علامہ اقبال دی طرح اسیر عابد نے وی شعراں وچ سوالیہ ڈھنگ ورتیا اے جیویں:
 آوندے جاندے دم دی موج وی کیہ اے؟ اک تلوار اے
 خودی بھلا کیہ شے وے؟ تزکی تیغ کٹاری دھار اے (23)
 علامہ اقبال دی طرح اسیر عابد نے وی ساقی نوں شراب پلاون لئی مخاطب کیتا اے جیویں:
 فیر شراب پرانی رنداں وچ ورتا دے ساقی
 اوہو ساغر محفل اندر اج بھوا دے ساقی (24)

علامہ اقبال دیاں مختصر نظماں وچ کجھ نظماں تاریخی نہیں جہناں وچ حکمراناں، خلیفہ تے شخصیتاں دا ذکر اے۔ انہاں شخصیتاں دے پس منظر وچ تاریخ دے کجھ لکویں نیں۔ انہاں نظماں وچ ”معمتد“، ”عبدالرحمن“، ”طارق بن زیاد“، ”لینن“، ”پولیٹین“، ”مسولینی“، ”نادر شاہ افغان“، ”خوشحال خان“، ”ابوالعلا مہری“ تے ”ہارون الرشید“ شامل نیں۔
 سپین تے مسلمان حکمراناں نے کئی صدیاں تک حکومت کیتی پر زوال ہوون نال ہسپانیہ کی نکی ریاستاں وچ ونڈیا گیا۔
 سلطنت اشبیلہ دے آخری حکمران دالقب المعتمد علی اللہ سی۔ ہسپانیہ دیاں انہاں ریاستاں وچ جنگ وجدل ہوندی رہندی جس پاروں عیسائی سلطاناں انہاں تے قبضہ کرنا شروع کر دتا۔ اخیر ہسپانیہ دے مسلمان حکمراناں مراکش دے حکمران سلطان یوسف بن تاشفین توں مدد دی منگ کیتی۔ سلطان نے عیسائیاں نوں مات دتی تے واپس پرت گیا۔ عیسائی فیر غالب آون لگ پئے تاں معتمد آپ مراکش ٹر گیا تے یوسف بن تاشفین نوں دوبارہ حملے دی دعوت دتی۔ اوہنے حملہ کرن دی تھاں جہاد دا ارادہ کیتا تے مسلمان حکمراناں نوں معزول کرنا شروع کر دتا تے معتمد نوں مات دے اوہنوں ٹبر سنے مراکش لے گیا تے قید کر دتا۔ معتمد دا پتر قید خانے توں فرار ہو کے یوسف بن تاشفین دے مخالفان نال رل گیا جس پاروں معتمد تے اوہدیاں گھر والیاں نوں ڈھیر اوکھتاں بھگتنیاں پئیاں۔ معتمد نے قید وچ ای 1095ء وچ وفات پائی۔ برٹنیکا وچ دتی گئی معلومات موجب:

“Almutamid, (born 1027, Spain died 1095, Aghmat, near Marrakesh, Morocco), third and last member of the Abbadid dynasty of Seville (Seville) and the epitome of the cultivated Muslim Spaniard of the Middle Ages liberal tolerant, and a patron of the arts.” (25)

معمتد عربی زبان دا شاعر سی۔ علامہ اقبال نے لکھیا اے کہ معتمد دیاں نظماں انگریزی وچ ترجمہ ہو کے ”وزم آف دی ایسٹ سیریز“ وچ چھپ چکیاں نیں۔

جبریل اڈاری وچ نظم ”قید خانے وچ معتمدی فریاد“ وچ معتمدی گریہ زاری تے افسردگی نوں موضوع بنایا گیا جیہڑا فولادی زنجیراں وچ جکڑیا اے تے اوکھتاں جھیلا دا اے۔ جیویں:

آپے ای زنجیر ولے دل نوں کھچ لگے پئی
ایسے فولادوں ڈھلی خبرے میری شمشیر وی
میری دودھاری کٹاری میر ہن زنجیر جے
کیڈے بے پروا نیں دونویں رب وی تقدیر وی (26)

عبدالرحمن اول اندلس وچ اموی سلطنت دا بانی سی۔ جدوں عباسیاں نے اموی سلطنت داتختہ الٹ دتا تاں اوہ فرار ہو کے اندلس اپڑ گیا جتھے اوہنے سلطنت قائم کیتی۔ اوہ اک چنگا شاعر وی سی۔ سید قاسم محمود دے بقول:

”ملک میں بد امنی بڑھتی گئی اور اندلس صحیح معنوں میں بد نظمی اور بد امتی کا اکھاڑہ بن گیا۔ اس نازک موقع پر اموی شہزادہ، عبدالرحمن الاول ربیع الثانی 138ھ / ستمبر 755ء میں سپین کے ساحل پر اترا اور وہاں کے گورنر یوسف کو شکست دی۔ جنگی قابلیت رکھنے کے باوجود عبدالرحمن اول بڑا رحم دل اور شستہ عادات کا مالک تھا۔ امور سلطنت کا کافی تجربہ رکھتا تھا۔ عیش پرستی سے نفرت تھی۔ علماء کی سرپرستی کرتا تھا۔ قرطبہ کی جامع مسجد کی تعمیر کے سلسلے میں وہ خود عام مزدوروں کی طرح ایک گھنٹہ روزانہ پتھر ڈھوتا رہا۔“ (27)

”عبدالرحمن اول دایبجیا“ کھجور پہلا درخت“ نظم وچ عبدالرحمن اپنی دھرتی ول جاوون لئی بے چین اے۔ اوہ ہر ویلے اپنی دھرتی دے گن گاندا اے تے واپس جاوون لئی بے چین اے جیویں:

میری اکھ دا نور پھوہارا توں
میرے دل دا چین سہارا توں (27)

طارق بن زیاد دنیا دے بہترین سیہ سالان وچ شمار ہوندے نیں اوہ موسیٰ بن نصیر دا آزاد کردہ غلام سی جہنوں جنگی تربیت وی اوہنے دتی۔ موسیٰ نے ہسپانیہ نوں فتح کرن دا فیصلہ کیتا اوہنے طارق بن زیاد نوں اپنا نائب مقرر کر کے بارہ ہزار سپاہیاں نال اوہتھے بھیجیا۔ بحری جہازاں راہیں اوہتھے اپڑ کے طارق بن زیاد نے اپنے سپاہیاں نوں جہاز ساڑن دا حکم دتا تاں جے اوہدے سپاہیاں تے واضح ہو سکے کہ اوہناں دے سامنے دورستے نیں اک دشمن تے دو جے موت۔ ہسپانیہ دا بادشاہ راڈرک نوے ہزار فوجیاں نال جنگ

لڑن لئی۔ ست دن دی مسلسل جنگ وچ طارق بن زیاد نوں فتح ہوئی جد کہ بادشاہ فرار ہو گیا۔ ”طارق دی دعا“ نظم وچ اندلس دے میدان جنگ دی کیفیت تے طارق بن زیاد دے جوہراں نوں سراہیا گیا اے۔ جیویں:

مومن لذت دیندی اے تیری اشنائی
لٹ دا مال نہ منگے تے نہ فتح لڑائی (28)

لینن (1870ء-1924ء) روش وچ کمیونسٹ (1917ء) داسب توں وڈا لیڈر سی جیہڑا مارکسی نظریات تے قائم ہون والی روسی حکومت دا پہلا صدر بنیا۔ اوہنے انقلابی حکومت نوں پکیاں کرن لئی ہتھیری محنت کیتی۔ لینن (خدا دے حضور) نظم وچ لینن رب نوں سوال کر دا اے پئی اوہ کیہڑے بندے نہیں جیہڑی تیری عبادت کر دے نہیں۔ جے لوک مشرق وچ رہندے نہیں تے اوہ یورپ دے شیدائی نہیں تے اوہدی گل مندے نہیں جد کہ مغرب دے لوک مادیت پرستی دے پجاری نہیں جیویں:

مشرق دے تے رب بنے نہیں چٹی چڑی والے
مغرب دے رب دسدے سونے چاندی دے چکارے (29)

نپولین بونا پارٹ (1729ء-1821ء) فرانس دا مشہور جرنیل جیہڑا حکومت دا تختہ الٹ کے خود بادشاہ بن گیا۔ اوہنے ملک وچ کئی تبدیلیاں کیتیاں۔ انٹرنیٹ اتے نپولین بارے انج درج اے:

“Napoleon Bonaparte was a French politician and army leader who ruled France from 1799 to 1814 and for a short period (the "Hundred Days") in 1815. He became Emperor of the French and King of Italy as Napoleon.” (30)

1812ء وچ نپولین نے روس تے ہلہ بولیا پر ناکام ہو یا پھیر فوج اکٹھی کیتی تے واٹرلو انگلستان تے حملہ کیتا تے ناکام ہو گیا۔ اوہنوں جلاوطن کر دتا گیا تے اوہ تھے ای فوٹ ہو یا۔ تہی گول میز کانفرنس وچ علامہ اقبال شرکت کرن لئی گئے تاں پہلاں اٹلی پھیر فرانس اپڑے۔ نومبر 1932ء دے شروع وچ نپولین دی قبر تے گئے۔ جبریل اڈاری دی نظم ”نپولین دی قبر تے“ وچ جدوجہد نوں بیان کردیاں قسمت دے تغیر و تبدل دا ذکر کیتا گیا اے۔ تقدیر اک اجیہا بھیت اے جیہدے نال قوماں وچ کم کرن لئی جوش و جذبہ پیدا ہوندا اے یعنی تقدیر جوش کردار اُتے منحصر اے۔ جیویں:

پھڑو پھڑی دی دنیا اندر ڈوہنگے بھیت مقدریں
جوش بھرے کرداروں کھلن سارے بھید اسماناں (31)

موسولینی اٹلی داڈکٹریٹر سی (1883ء-1945ء) اوہ چوکھا چر اخبار نویس رہیا فیر فوج وچ بھرتی ہو گیا۔ فیر اک سیاسی جماعت بنائی تے الیکشن جت کے وزیر اعظم بن گیا۔ پھیر سارے اختیارات آپ سنبھالے تے اک نواں نظریہ فاشرزم متعارف کروایا۔ اٹلی نے ایس نظریے پاروں ترقی کیتی۔ انٹرنیٹ اتے دتی گئی معلومات موجب:

“Benito Mussolini was an Italian political leader who became the fascist dictator of Italy from 1925 to 1945. Originally a revolutionary socialist and a newspaper journalist and editor, he forged Italy's violent paramilitary fascist movement in 1919 and declared himself prime minister in 1922.”(32)

اقبال وی موسولینی توں متاثر ہوئے تے دوجی گول میز کانفرنس توں واپسی تے 27 نومبر 1931ء وچ اوہدے نال روم وچ ملاقات کیتی۔ 1935-36ء وچ جدوں اوہنے ابی سینہ (حبشہ) تے ہلہ بولیا تاں اقبال اوہدے خلاف ہو گئے۔ دوجی وڈی لام وچ اوہنے ہٹلر نال مل کے پہلاں کامیابی حاصل کیتی فیر اوہنوں شکست ہوئی ایس پاروں اطالوی وطن پرستاں نے اوہنوں قید کردتا۔ اوہ فرار ہونا چاہندا سی پر اوہنوں گولی مار دی گئی۔ ایہہ نظم اقبال نے اوہدے اٹلی دے کارناں وچ کامیابی ویلے لکھی۔ ”موسولینی“ نظم وچ علامہ اقبال موسولینی دی اٹلی وچ فاشرزم دی تحریک پاروں سلاہنا دتی۔ جیویں:

اٹلیے کیہ سیں؟ فطرت تیری اج کجھ ہور دی ہور اے
جا گدیاں اکھاں پیا ویکھاں ربا! یا کوئی خواہاں
بڈھیاں دی اکھ اندر وی پئی بلدی لاٹ حیاتی
سدھراں سیک وسائے سینے تیرے شیر جوناں (33)

افغانستان وچ نادر شاہ نے تقریباً 3 ورھے حکومت کیتی۔ پہلا امان اللہ خان بادشاہ دا وزیر تے مگروں فرانس وچ حکومت افغانستان داسفیر رہیا۔ 1929ء وچ بچہ سقہ امان اللہ خان نوں مات دے کے بادشاہ بن گیا تے نادر فرانس توں آیا تے بچہ سقہ نوں قتل کر کے آپ بادشاہ بن گیا۔ اوہنے اکتوبر 1933ء وچ اقبال، سید سلیمان ندوی تے راس مسعود نوں سدیا تے افغانستان وچ اصلاحات لئی مشورہ لیا۔ نادر شاہ نومبر 1933ء وچ ذاتی دشمنی پاروں قتل کردتا گیا۔ اوہدے مگروں اوہدا پتر ظاہر شاہ تخت نشین ہويا۔ نادر شاہ افغان نظم دا اخیر لا شعر علامہ اقبال نے فارسی وچ لکھیا جد کہ اسیر عابد نے اوہدا ترجمہ پنجابی وچ کیتا۔ ”نادر شاہ افغان“ نظم وچ اسیر عابد ترجمہ کردیاں لکھدے نیں:

انج آواز بہشتوں آئی، تیریاں نت اڈیکاں رکھے
شہر ہرات تے کابل، غزلی دی ہریالی سحری کوری (34)

خوشحال خان خٹک پشتو زبان دا عظیم شاعر سی تے خٹک قبیلے دا سردار وی۔ اوہنے افغانستان نوں مغلاں توں آزاد کراون لئی افغان قبیلیاں نوں اکٹھیاں کیتا۔ شہنشاہ اورنگ زیب نے اوہنوں قید کر دتا۔ 5 ورھے قید کٹن مگروں مغلاں دے خلاف اوہنے جہاد جاری رکھیا۔ عبدالحی جیبی لکھدے نیں:

”خوشحال خان خٹک حنفی المذہب تھا۔ اس نے شیخ رحم کار عرف کا صاحب [رک باں] (م ۲۲ رجب ۱۰۶۰ھ) سے بیعت کی تھی۔ وہ ایک دلاور اور جنگجو سپہ سالار ہونے کے علاوہ ایک ممتاز عالم، شاعر اور صاحب تصنیف و تالیف بھی تھا۔ اسے بابائے پشتو کے لقب سے یاد کیا جاتا ہے۔“ (35)

”خوشحال خان دی وصیت“ نظم وچ گھبر وواں نوں اکٹھیاں کرن تے جدوجہد نال حیاتی لنگھاون دی پیر نادتی گئی اے۔

جیویں:

میرے پہاڑاں دے دل بند
مینوں اوتھے قبر پسند
نہ اپڑے نال ہنیریاں
جتھے مغلاں دھوڑ سمند (36)

ترکستان پہلاں پہل مشہور ملک سی۔ اوتھے تیمور جیہا فاتح آیا جہنے کئی علاقے فتح کر کے عظیم سلطنت دی نینہہ رکھی۔ تیمور 1335ء وچ جمیا تے 1369ء وچ سمرقند ردا حکمران بنیا۔ پھر پورے وسط ایشیا نوں فتح کر کیا۔ مگروں اوہنے ہندوستان تے ہلہ کیتا تے ایٹھوں وولٹ لٹ کے واپس پرت گیا۔ اوہ 1405ء وچ فوت ہو یا تے سمرقند وچ دفن کیتا گیا۔

”علامہ اقبال جدوں تاتاری داسفنا“ نظم لکھ رہے سن تے تاتاری قوم دے مسلمان برے حالات دا شکار سن۔ اوہ وکھو وکھ ٹکڑیاں وچ ونڈے ہوئے سن تے اوہناں دامنڈ ہب تے کلچر مٹایا جا رہیا سی۔ انہاں حالات وچ علامہ اقبال نے تاتاریاں نوں اکٹھیاں ہوون لئی پیریا تے خودی دی حفاظت اتے زور دتا۔ ڈاکٹر عندلیب شادانی دے بقول:

”حیات یا خودی اس سعی کا نام ہے جو مرتبہ جبر سے مرتبہ اختیار تک پہنچا ہے۔ انسان میں حیات کا مرکز EGO انایا شخص یا خودی ہے۔ شخصیت مسلسل جدوجہد کی حالت کا نام ہے۔ شخصیت کی بقا اسی حالت کے باقی رہنے پر منحصر ہے۔ اگر یہ حالت قائم نہ رہے تو لازمی طور

پر تعطل یا ضعف و سستی کی حالت طاری ہو جائے گی اور یہ چیز خودی کے لیے زہر ہے۔“ (37)

علامہ اقبال دی وفات مگروں 1992ء وچ ایہہ ریاستاں روس دے تسلط توں آزاد ہوئیاں۔
 ”تاتاری داسفنا“ نظم وچ تاتاری دے سفنے بارے لکھیا گیا اے کہ ترکستان دے حالات بہت خراب سن۔ انہاں حالات وچ کجھ لوک اسلام تے قائم سن جد کہ کجھ لوکاں دے ایمان خراب ہوون دا اندیشہ اے۔ جیسے حالات وچ تاتاری نوں تیمور دی قبر دسی جتھوں تیمور دی روح نے اوہنوں آکھیا کہ مایوس نہیں ہونا چاہیدا۔ وکھو کہ علاقیاں وچ تاتاریاں لوک اکٹھیاں کر کے خودی دی حفاظت کرو۔

جے تاتاری مرد نیں گھیرے کوٹاں اندر
 رب دیاں تقدیراں نوں کوئی دک نیں سکدا
 ایہ کوئی طور حیاتی والے ہین تہاڈے؟
 تورانی تورانی توں رہے وکھرا وکھرا
 بھانبر بال خودی دا، چانن ہور لیا توں
 جگ دا پاسا پلٹن دا فن ہور لیا توں (38)

ابو العلا معری (973ء-1057ء) اک آزاد خیال عربی شاعر تے دانشور سی۔ نڈھیپے وچ چچک نکلی تے بینائی چلی گئی۔ اوہناں نے ساری حیاتی گوشہ نشینی وچ لنگھائی۔ علامہ اقبال نے غفران نوں اوہدی لکھت دسیا اے جدوں کہ لزومات نوں اوہدے قصیدیاں دا مجموعہ قرار دتا اے۔ ”ابو العلا معری“ نظم وچ ابو العلا معری جدوں تیترا دا بھجیا گوشت کھاندا اے تے اک پکھی نوں پچھدا اے کہ توں نازک ایس ایس لئی توں ماریا جاندا اے جے توں شاہین وانگوں طاقتور ہوندا تے تینوں کوئی وی نہ مار سکدا۔ ایس نظم راہیں انسان نوں طاقتور بن دادرس دتا گیا تاں جے اوہ دو جیاں دے شر دا شکار نہ ہووے۔ جیویں:

بچھن لگا بھولے پنچھی اپنی گل تے دس توں
 کیڑی اڈنی اڈیوں جسدے لبھے بدلے بھارے
 رون آوندا اے توں وی کاہنوں باز نہ بنیوں اڑیا!
 تیری فطرت پچھے تیری اکھ دھیان نہ مارے (39)

ہارون الرشید عظیم عباسی خلیفہ سن 782ء وچ خلافت سانبھی تے کئی فتوحات کیتیاں۔ اوہ علم و فضل داشیدائی سی۔ اوہدے تن پتر مامون الرشید، امین الرشید تے معتصم باللہ سن۔ اوہدی وفات مگروں مامون تے امین تخت سانبھنا چاہندے سن پر تخت مامون نوں ملیا۔ ”ہارون دی اخیر لی مت“ نظم وچ ہارون اپنے پتر نوں مت دیندیاں آکھدا اے کہ انسان نوں اپنی موت ہمیش یاد رکھنی چاہیدی۔ اوہنوں نیک عمل کرنے چاہیدے نیں تاں جے اوہنوں اوہدے عملاں دی جزا مل سکے۔ جیویں:

کافر دی نظروں رهندا اوہلے موت فرشتہ

پر نیں رهندا اوہلے کلمہ گو دی کدی نگاہوں (40)

جبریل اڈاری دیاں کچھ نظماں اجیہیاں نیں جہناں وچ مکالماتی ڈھنگ ورتیا گیا اے جیویں ”پروانہ تے جگنو“، ”جبریل تے ابلیس“، ”شیر تے خچر“، ”کیڑی تے عقاب“ وغیرہ۔

”پروانہ تے جگنو“، ”شیر تے خچر“ تے ”کیڑی تے عقاب“ نظماں وچ گبھروواں تے بالاں نوں مت دیاں گلاں دسیاں گئیاں نیں۔ جیویں:

”(ا) انسان نوں منگ کے اپنی حیثیت نہیں بنانی چاہیدی سگوں اپنیاں صلاحیتاں تے مان کرنا

چاہیدا اے۔

(ب) ٹبر دیاں پیڑھیاں بیوتوں اگانہہ ٹر دیاں نیں۔ جے پیو ہٹھیویں ٹبر نال سبندھ رکھد

اے تے ماں اعلیٰ ٹبر نال تعلق رکھدی اے تاں ماں دے ٹبر تے فخر کرنا چاہیدا اے۔

(ج) انسان نوں اچا مقام حاصل کرن لئی اپنے Ideas خیالات بلند رکھنے چاہیدے نیں۔

”کیڑی تے عقاب“ نظم وچ عقاب دے مکالمے راہیں عقاب دی طاقت بارے دسیا گیا اے۔ جیویں:

توں پئی دانہ دزکا لبھیں راہ وچ مٹیاں گاہ

میں پرست اسماناں نوں نیں رکھدا وچ نگاہ (41)

تکبر عزاریل دا خوار کردہ زندان لغت گرفتار کرد یعنی ابلیس دے انکار تے اوہنوں ہمیش دی ذلت لبھی۔ ”جبریل تے ابلیس“ نظم وچ جبریل تے ابلیس دے مکالمیاں وچ ابلیس آکھدا اے پئی اوہدے پاروں انسان آج دنیا دیاں رنگ رلیاں منارہے نیں جے اوہ بہشت وچ رهندا تے اوہدی حیاتی وچ کوئی لطف نہ ہوندا۔ بھانویں میں انسان لئی مصیبتاں کھڑیاں کردا آں پر اوہدا خیر خواہ وی میں ای آں۔ جیویں:

میری ہمتوں مٹی دی مٹھ نوں ودھنے پھلنے دیاں رنجبھاں

میرے ایسے فتنے عقلوں فکراں والیاں تانیاں تنیاں (42)

خليفة عبد الحکيم دے آکھن موجب:

”بال جبریل میں بھی جبریل والیس کے مکالمے میں ابلیس اپنی کارگزاری پر فخر کرتا ہے۔
ابلیس جبریل کو محض طاعت گزار اور بے چون و چرا فرمانبردار ہونے کی وجہ سے لذت آرزو
سے محروم سمجھتا ہے۔ جبریل پوچھتا ہے کہ عالم رنگ و بو کی کیا حالت ہے۔ ابلیس جواب دیتا
ہے کہ ”سوز و ساز و درد و داغ و جستجو آرزو“ (43)

اذان نظم وچ مرتخ، زہرہ تے چن دیاں گلاں مکالمیائی ڈھنگ وچ بیان کیتیاں گیتیاں نیں۔ مرتخ تے زہرہ رات دے
ہنیرے وچ اپنے آپ تے مان کر دے تے اتراندے نیں۔ اوہ انسان نوں حقیر جان دیاں کیڑے نال تشبیہ دیندیاں اوہدی رات دی
نیند رول اشارہ کر دے نیں۔ جیویں:

بول پیا مرتخ، پچھانے قدرت طبع طبعیت
ایس وچارے فتنے دے لئی نیندر ڈاہدی وارا
زہرہ آکھے ہوو بھلا نیں گل کرن نوں لبھدی
ایس انھ راتے کیڑے دا کیہ ساڈے سر تے بھارا (44)

چن مرتخ تے زہرہ دیاں گلاں سن کے اوہناں نوں انسان دی ہمت، حوصلے تے وڈیائی بارے دسد اے یعنی انسان چاہوے
تے کائنات دے ستاریاں نوں وی اپنی روشنی نال غرق کر سکد اے۔ یعنی دنیا دی رات بیتن والی اے تے انسان دی بیداری دا ویلا
آرہیا اے۔ انسان دے جاگن نال دنیا دی تاریکی فنا ہو جاوے گی۔ ایس نظم راہیں اقبال احیائے دین لئی مسلماناں نوں اکٹھیاں کرنا
چاہندے نیں۔ وحید عشرت دے بقول:

”دراصل اقبال کا سارا کلام ہی عصر حاضر کے بتکدے میں اذان ہے۔ وہ مسلمانوں کو جگانا
چاہتے ہیں اور احیائے دین کے لیے انہیں متحد کرنا چاہتے ہیں اور انہیں یہ ڈر نہیں کہ
جماعت کی آستینوں میں توبت ہیں مگر وہ خدا کا حکم بجالاتے ہوئے اور یہ اقبال کی اذان کا ہی
اعجاز ہے کہ آج پوری دنیا میں مسلمان استعماریت، سرمایہ داری، ملوکیت اور آمریت کے
خلاف اٹھ کھڑے ہوئے ہیں اور جان گسل جنگ لڑ رہے ہیں۔“ (45)

جبریل اڈاری دیاں کجھ نظماں اجیہاں وچ نیں جیویں ”دعا“، ”مذہب تے فلسفہ“، ”پیر تے مرید“ جہناں وچ خیر، محبت، انسان دی وڈیائی اتے فقر دیاں گلاں وی کیتیاں گئیاں نیں۔ ”فلسفہ تے مذہب“ نظم وچ اللہ دی وڈیائی تے مرشد نال محبت دا اقرار کیتا گیا اے۔ ماضی دے گھپ، ہنیریاں توں نکل کے حال بارے سوچنا بہتر اے یعنی انسان دی فلاح حال وچ رہون پاروں اے نہ کہ ماضی وچ رہون وچ۔ مرشد دی اہمیت بارے دسیا گیا اے:

میرے پندھ حیاتی والا اصولوں بھیت اسرار نہ کھلدا
کھنوں لبھد لیاواں ایڈے مرشد اکھاں والے نوں میں (46)

جبریل اڈاری دیاں کجھ نظماں وچ مت دیاں گلاں بیان کیتیاں گئیاں نیں۔ جاوید علامہ اقبال دے نکلے پتر سن۔ اوہناں نے بال جبریل وچ دو نظماں بظاہر تے ”جاوید دے ناں“ لکھیاں نیں پر قوم دے گبھرواں نوں ہمت تے جوش دانیہا دتا گیا اے۔ جیویں ”جاوید دے ناں“ نظم وچ خودی، آدم دے اشرف المخلوقات ہون، کاں تے شہباز وچ فرق، تقلید مغرب دی ننڈیا کیتی گئی اے۔ اقبال جو انان نوں ذہین تے دلکش بنانا چاہندے نیں۔ پتر نوں مت دیندیاں آکھدے نیں:

اسماں تے اچ اڈاری کاں نوں کدی نصیب نہ ہوئی
اوہ شہباز وی گیا گواتا جیہڑا رلیا کانواں دے ٹولے (47)

یورپ دے حوالے نال دو نظماں جبریل اڈاری وچ شامل کیتیاں گئیاں نیں جد کہ اک نظم ”فرشتے آدم نوں جنتوں و دعیا کر دے نیں“ وچ تخیل اڈاری توں کم لیندیاں انسان دی فطرت وچ تیزی دی گل کیتی اے۔

سنیا اے توں مٹی وچوں منہ کڈھیا، پر تاں وی
تیری فطرت اندر چن تارے رشانیاں تینوں (48)

جبریل اڈاری دیاں کجھ نظماں متفرق موضوعات اتے لکھیاں گئیاں نیں جیویں نظم ”زمین اللہ دی اے“ وچ جاگیر دارانہ نظام دی ننڈیا کیتی گئی اے۔ انج ای ”پنجاب دے کساناں نال گلاں“ وچ پنجاب دے ہاریاں دی محنت مشقت دی گل کر دیاں خودی دا احساس دیوایا اے۔ جیویں:

ایس زمانے اندر جھوٹا اوہدا جند نگینہ
جتھے اپنی آپ خودی دا کیتا نیسں تخمینہ (49)

”پنجاب دے پیرزادیاں دی حالت“ نظم وچ اجیہے پیراں دی گل کیتی گئی اے جہناں نے جھوٹ دے لبادے اوڑھ رکھے
نیں۔ ایہہ اوہ پیر نہیں جہناں نے انگریزاں نال رل کے انگریز دی اطاعت دے فتوے دتے۔ علامہ اقبال نے حضرت مجدد الف ثانی
نوں علامت بنا کے اجیہے پیراں اتے تنقید کیتی اے۔ جیویں:

سی کله فقر فقیر دا جو حق سچ دی لکار

اوہنوں شملیاں چاڑ خماریاں کیتا شاہی خدمت گار (50)

”ویلا“ نظم وچ اک پاسے ویلے دی قدر تے اہمیت بارے چائن پایا اے یعنی ویلے دا اک دھارا پانی وانگوں اک واری لنگھ
جاوے تاں پرت کے واپس نہیں آندا جد کہ دوجے پاسے مغرب دے مکاں دی آپس وچ لڑائی تے مشرکی مکاں دی دوبارہ ترقی ول
توجہ کروائی گئی اے۔ جیویں:

مغرب ول اسماناں تے ایہ لالی، ندیاں خون دیاں

اگلے سورج تے رکھ نظراں، اج تے کل حکامیتاں نیں (51)

اسیر عابد نے نظماں دے سرنائیں اوہی لکھے نیں جیہڑے بال جبریل وچ لکھے گئے نیں کچھ نظماں دے سرنائیں وکھرے
لکھے گئے نیں پر انہاں دے معنی اکوای نیں جیویں ”گدائی“ نوں ”بھکھیا“، ”الارض اللہ“ نوں ”زمین اللہ دی اے“، ”نصیحت“
نوں ”مت“، ”ماہر نفسیات سے“ نوں ”ماہر نفسیات نوں چٹاونی“ لکھیا اے۔ اک نظم داسرناواں اوپر اجا پدا اے جیویں زمانہ نوں
ویلا لکھیا گیا جد کہ زمانے تے ویلے وچ بتہیرا فرق اے۔

اسیر عابد نے نظماں وچ عموماً لمبی بحر دا ورتاؤ کیتا اے جد کہ کچھ نظماں وچ نکی بحر وی ورتی اے۔ نظماں دے اخیر تے
ردیف دی بجائے قافیہ دی ورتوں کیتی گئی اے۔ صنعت تکرار، تے استعارے دی ورتوں وی کئی تھانواں تے کیتی اے جیویں:

وچ ختن دے ہر ناں وانگوں کلیاں تے پھل چر توں (52)

صنعت تلمیح کئی نظماں وچ ورتی گئی اے جیویں:

سینا تے فاراں دے سینے تریڑاں آئیاں ہونیاں

موسیٰ فیر تجلی ولے اکھیاں چائیاں ہونیاں (53)

مجموعی پکھوں ویکھتے تے جبریل اڈاری اج پدھر دی لکھت اے جیہدے وچ علامہ اقبال دی حکمت تے دانائی دی چاشنی
ودھیری نظریں آوندی اے۔ علامہ اقبال دیاں نظماں سراہن یوگ نیں جہناں وچ خودی دی وڈیائی، مت، ویلے دی قدر،
جاگیر دارانہ نظام دی ندیا، وکھو وکھ شخصیتاں، نظریہ عشق تے نظریہ فن بارے گل کتھ کیتی اے۔ علامہ اقبال دی شاعری وچ من

موہنیاں تشبیہاں، صنعتاں، استعارے، تلمیحات توں وکھ عربی فارسی دے اکھراں دا بر ملا اظہار لہجہ اے۔ جبریل اڈاری دے سرناویں ہیٹھ اسیر عابد اکیٹا گیت ترجمہ سوکھا ایس گلوں جا پدا اے کیوں جے علامہ اقبال نے اوکھیاں اصطلاحاں ورتیاں نیں جد کہ اسیر عابد دایانیہ ڈھنگ وکھراتے نوکلا اے۔ اونہاں نے علامہ اقبال دیاں نظماں دا ترجمہ ہو بہو انج ای کیتا اے جیویں علامہ اقبال نے اُردو وچ بیان کیتا اے۔ انج اسیر عابد دا ترجمہ اچھی اہمیت رکھدا اے۔

References

- 1- Aseer Abid, Mutrajam; Jabreel Udari, Lahore: Majlis Taraqi-e-Adab, Taba-e-Dawam, 2004, P. Pamphlet
- 2- Qasim Mehmood, Syed, Islami Insacolopedia, Lahore: Al-Faisal, 10th Edition, June 2013, P.330
- 3- Aseer Abid, Mutrajam; Jabreel Udari, P.275
- 4- Ibid, P.319
- 5- Ibid, P.321
- 6- Ibid, P.320
- 7- Ibid, P.321
- 8- Ibid, P.325
- 9- Ibid, P.323
- 10- Ibid, P.323
- 11- Ibid, P.349
- 12- Ibid, P.351
- 13- Ibid, P.357
- 14- Hassan Rizvi, Murataba; "Iqbal ka Nazriya Fun" Bashamul Iqbal kay Fikri Aaine, Lahore: Sang-e-Meel Publications, 1990, P.42
- 15- Aseer Abid, Mutrajam; Jabreel Udari, P.363
- 16- Ibid, P.347
- 17- Ibid, P.349
- 18- Ibid, P.359
- 19- Ibid, P.347
- 20- Ibid, P.357
- 21- Ibid, P.359
- 22- Ibid, P.351
- 23- <http://www.britannica.com/al-Mo>
- 24- Aseer Abid, Mutrajam; Jabreel Udari, P.289

- 25- Qasim Mehmood, Syed, Islami Insacolopedia, P.331
- 26- Aseer Abid, Mutrajam; Jabreel Udari, P.299
- 27- Ibid, P.305
- 28- <https://simple.m.wikipedia.org/wiki>
- 29- Aseer Abid, Mutrajam; Jabreel Udari, P.419
- 30- Ibid, P.425
- 31- Abdul Haye Jaebi, Urdu Daira Maaraf Islamia, Jild 9, Lahore: Danish Ghah Punjab, Bar Doum, 1986, P.52
- 32- Aseer Abid, Mutrjam; Jabreel Udari, P.427
- 33- Andleeb Sadani, Dr. "Iqbal ka Nazriya Fun" Bashamul Iqbal kay Fikri Aaine, Muratbah; Hassan Rizvi, P.59
- 34- Aseer Abid, Mutrajam; Jabreel Udari, P.429-431
- 35- Ibid, P.433-435
- 36- Ibid, P.455
- 37- Ibid, P.463
- 38- Khalifa Abdul Haye, Daira Maaraf-e-Iqbal, Jild Awal, Lahore: Shobah Iqbaliyat Punjab University Oriental College, January 2006, P.120
- 39- Aseer Abid, Mutrjam; Jabreel Udari, P.405
- 40- Waheed Ishrat, Dairah Maaraf-e-Iqbal, Jild Awal, P.236
- 41- Aseer Abid, Mutrjam; Jabreel Udari, P.413
- 42- Ibid, P.329
- 43- Ibid, P.369
- 44- Ibid, P.423
- 45- Ibid, P.439
- 46- Ibid, P.367
- 47- Ibid, P.415
- 48- Ibid, P.349